

Проф. др БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

ДВА АСПЕКТА ЈЕЗИКА ЗАКОНИКА ОПШЧЕГА ЦРНОГОРСКОГ И БРДСКОГА И ДВА ЊЕГОВА ЈЕЗИЧКА СЛОЈА

1. Било би веома значајно утврдити битне одлике граматичког система на фонетско-фонолошком, морфонолошком и морфолошком нивоу, систематизовати фиксиране структуре и издвојити битније дијалекатске елементе у језику *Законика ойшчеџа црногорског и брдског*. Тако проучен језик Законика од посебне је користи за историјску дијалектологију, историјску граматику и историју књижевног језика.

Ми смо, управо, проучавајући језик Петра I Петровића, у корпус својих испитивања унијели и *Законик*.¹ Штета је што нијесмо имали оригинални рукопис *Законика*, али на основу огромне рукописне грађе може се прилично тачно реконструисати оригиналност *Законика*. И док је језик испитиван у већини случајева на рукописним изворницима, у овом случају, у недостатку рукописа, материјал је ексцерпиран из штампаних изворника. Узео сам најстарије, у конкретном случају и најбоље издање. Ово због тога што у најстаријем издању није извршена транслитерација, па је тиме избјегнута могућност нарушавања аутентичности језика Петра I, мада се нијесу могле избјећи штампане грешке и коректорски пропусти којих је, разумљиво, било. Но, све то не нарушава у толикој мјери аутентичност језика Петра I у *Законику*, поготову не представља сметњу у нашем данашњем приступу.

¹ Б. Остојић, *Језик Пејтра I Петровића*, ЦАНУ, Титоград 1976, 302.

2. Петар I је био врло образован човјек, служио се са неколико европских језика и користио је доста богату литературу.² За њега народни језик није био секундаран језички систем него је на њему неометано стварао и посједовао је све могућности да језик уобличи на два начина: (1) на *формалном* (фонетско-фонолошком, морфонолошком и морфолошком) нивоу и (2) на *лексичко-фразеолошком и синтаксичко-семантичком нивоу*.

Језик овог правно-историјског списа није посве аутономан ни по једној од свих његових језичких димензија, као што ни језик права уопште у односу на стандардни језик не смије бити такав. Као што је језик права нужно подсистем општег језика, тако је и језик *Законика* подсистем језика Петра I. У оба случаја и језик права и језик *Законика* представљају социолект разликујући се сваки у свом окружењу од других језичких подсистема.³

3. За ову прилику много је значајније посматрати језик *Законика* из два аспекта. Наиме, потребно је утврдити, с једне стране, дијалекатско у језику Петра I, а с друге стране нормативно. Уз то, треба утврдити колико се Петар I креће у границама свога завичајног дијалекта, а колико ту има коинеа црногорских говора. Треба, дакле, утврдити да ли се у језику *Законика* налазе претежно елементи катунских говора на чијем се терену Петар I родио или пак тај језик представља коине различитих црногорских говора са чијим представницима је Петар I општио читавог живота писмено или усмено. Познато је да је Петар I подешавао језик у посланицама према ономе коме су намијењене што се посебно види при употреби стране лексике у њима. Ако су намијењене црногорским или брдским племенима, онда су у њима турцизми честа појава. Тамо су у употреби: *абер, асџре, ђемија, захира, заим, ингајџ, јарамаз, јасак, калаш, каили, мејериз, ферман, хазнагер, чумне, ћирија* и сл. Уколико су, међутим, намијењене приморским племенима, чешће су ријечи из италијанског језика: *ајесџајџ, алеајџски, абије, авизајџи, рабија, џарџа, сџимание, судијџ, сејџеница, сџабилџиџи, форџиџице, ширкуо, циркуљарноџа* и сл.⁴

А, и у једном и у другом јављају се каткада црквенословенске и рускословенске ријечи.

Све је то присутно у језику *Законика* с разликом што немамо те диференцијације према регионима, јер *Законик* је писан за све. Настојао је да га свима приближи и неутралисао је разлике. Такав став писца био је условљен и специјалном намјеном текста, а можда није могао заобићи велике разлике *дијалекатског* и *нормативног*,

² Б. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, Титоград 1976, напомена 40.

³ Никола Висковић, *Језик џрава*, Загреб 1989, 16.

⁴ Исп. о овоме: Петар I Петровић, *Фреске на камену* (Избор, предговор и поговор Чедо Вуковић), Титоград 1965, стр. 18. и 19; Б. Остојић, *op. cit.*, 23. и 24.

односно књижевног и народног. Све то нијансира и прелива у јединственом лексичком колориту, што значи да језик *Законика* представља коине црногорских говора. И, то је онај *йрви асйектй језика Петйра I у Законикy*. *Други асйектй йредсйављају књижевнојезичке особине* са подслојевима књишких утицаја које треба одвојити од основног типа пишчева говора. Поред ових ту су и страни елементи. Ни *Законик* Петра I није, дакле, лишен туђих лексичких наноса. Њих има од више врста (грцизми, романизми, турцизми, германизми и сл.). Утицај, на примјер, руског језика у Петра I могао је бити и непосредан (школовао се четири године у Русији). Посредан утицај могао је бити из њемачког, италијанског и француског, пошто се служио и тим језицима. Најзад, Петар I је био црквено лице, црквенословенски елементи су, без сумње, имали посебан утицај.

4. У језику *Законика*, као и у језику права, налазимо четири слоја израза и значења за разлику од општејезичког контекста на једној страни и језика других функционалних књижевно језичких стилова Петра I на другој страни.

Први слој чине *неизмијењени елементйи језика Петйра I као и ойшйшег језика* којему припада језик Петра I. Петар I све језичке категорије и све оно што чини граматички систем његова језика употребљава у *Законикy* у истом облику, само што је њихова употреба у *Законикy* селективна. То је и разумљиво када се зна да је избор језичких средстава у правним документима сиромашнији од оног у умјетничкој литератури. Природа текста наметнула је преимућство једних категорија над оним другим, па се, на примјер, говори о чешћој употреби претеритарних времена, ређој других глаголских облика итд.

Други слој: *измијењени елементйи ойшйшег језика* и трећи језички слој: *чистйо сйручно-йравни изрази и значења*. Ова два слоја заједно представљају правни језик. У првом случају ради се о мјешовитим народно-стручним изразима и значењима, семантички помјереним изразима код којих се уз општепознати народни семантички ниво јавља додатни стручни који уствари само правници знају прецизно одредити и диференцирати (*закон, власнишйво, крађа, кривица, сйан* итд.).

Четврти језички слој *Законика* чине *нейравнички сйручни йтермини и значења* и представљају најсиромашнији лексичко-фразеолошки слој у *Законикy*.⁵ Са првим слојем чини један општи слој карактеристичан за комуникацијски систем уопште и са више елемената народног језика. Томе се језик *Законика* на лексичко-фразеолошком и семантичком нивоу групише у два типа.

⁵ Никола Висковић, *Језик йрава*, Загреб 1989, 25-32

Када је ријеч о овоме правно-историјском документу, потребно је с одређеним степеном опрезности разматрати његову лексичко-семантичку страну и лексичко-фразеолошку слојевитост текста уз одређену синтаксичко-стилску слојевитост. А, то даље значи да оба ова типа слојевитости подразумевају и граматичку структуру и сва друга обиљежја својствена нашем језику. Свакако, ту су и на граматичком нивоу развијена два подслоја: (1) онај са обиљежјем нормативног језика и (2) онај са обиљежјем локалних говора - на фонетско-фонолошком, фонолошко-морфолошком и морфолошком нивоу.

Ја ни овдје, као што сам на почетку напоменуо, нећу улазити у те језичке компоненте. Указујем тек толико да језик овога *Законика* карактерише употреба неекспресивних језичких средстава, дакле, потпуно одсуство афективности што иначе карактерише језик правних прописа. То се не односи само на изостанак експресивне лексике, синонимског богатства, избјегавање и специјализовање синонима и сл. него свакако и на потпун изостанак, на примјер, претериталних времена (аориста, имперфекта, перфекта, плусквамперфекта) и глаголског прилога прошлог, што опет "одговара природи свих закона који треба да одреде, прецизирају будућа, а не прошла понашања".

Важна особина језика *Законика* свакако је посебно наглашена употреба *йойџеницијала* у условним реченица с везником *ако* као најфреквентнијим међу везницима. Овако функционисање модалног глаголског облика и формално-граматичког знака везе у складу је са "условљавајућом (ако=онда) природом правних прописа.⁶"

Док је лексичко-семантичко варирање карактеристично за Посланице Петра I, у *Законику* су избјегнути нејасни, вишезначни, неодређени појмови, па затим избјегнуто је регионално лексичко раслојавање. Лексика је условљена садржајном структуром текста и неке је врсте компромиса црногорског дијалекатског мозаика.

Широка толеранција у избору лексике омогућила је укључивање лексема из различитих црногорских извора.

Али то нијесу дијалектизми. Питање је да ли се у лексички може говорити о дијалектизмима пошто се речник не може нормирати граматичким средствима као што се у граматички врши нормирање граматичким средствима да би се извршила диференцијација нормативног и ненормативног, односно књижевног и дијалекатског. Граматичком кодификацијом прописује се нормативност система гласова и облика само се у вези са њима може говорити о дијалектизмима у лексички. Друкчијег одбира и репартиције лексичких

⁶ Мирјана Јоцић, М. Луковић, *Развој српског правног стила*, Београд 1994 (приказ). - Јужнословенски филолог 52, Београд 1996, 224-227.

јединица у том погледу не може бити а самим тим "лексика по природи својој у сопственој сфери и сопственим средствима не подлијеже нормирању."⁷

Лексика може бити народног ненормираног говора са ужег или ширег простора, али увијек са простора ужег од књижевног стандарда. У језику *Законика* има такве лексике чији је дио репродукован из дијалеката, страних ријечи или је направљена према моделима неког од тих језика. То су, прије свега, *архаизми* (застарјеле ријечи) и *историзми* (није свака застарјела ријеч архаизам) и то: (1) лексички архаизми и историзми: *зарока* 2, *имуће* 2, *ојачина* 7, *мирија* 20, *навласџијо* 24; (2) семантички архаизми: *лудо* (дијете) 14, *књиџа* (писмо) 15; (3) лексичко-фонетски архаизми и историзми: *мејдан* 21, *шишон* 23, *камиш* 8, *најјриђе* 33, *хојјели* 15, *јовраћу* 16, *ојшиенародње јосле* 18, *исјуњаји* 29, *јонуђа* 33... (4) лексичко-творбени архаизми и историзми: *возмуџиџель* 23, *убиваоц* 17, *бранџиџель* 4, *џубиџель* 17, *вјерованије* 15, *судници* 20... (5) сложенце: *јокрађа* 14, *осудбина* 14, *сујројник* 30, *самосилно* 17, *умах* 28, *саџријех* 6, *јоруђана* 9, *содржаји* 20. И тако даље.⁸

5. Пошто је многе односе и појмове требало законом регулисати, то је дијапазон лексичке употребе доста разноврстан и креће се у бројним лексичко-семантичким пољима. *Законик* Петра I у погледу језика, управо у погледу одговарајуће правне терминологије, остао је изван утицаја европских закона онога времена, иако је Петар I био велики зналац језика, док његов *Законик* у другим сферама није могао остати изван иностраног утицаја за разлику од правног речника и фразеологије. Иако у *Законику* није модерна правна терминологија, ипак је она заступљена у варијантама, као: (1) казнено-правна лексика, (2) уставна, (3) судско-организациона, (4) она која регулише имовинске односе, управни поступак, обичајно право и сл. С друге стране, ту је лексика која је семантички везана за крвну освету и сукобе најразличитијих врста, личну и имовинску (не) сигурност, саучесништво у разним видовима људске дјелатности, разне приступе и иступе, приватну својину и њену заштиту, крађу, брачне и ванбрачне везе и разне врсте преступништва у вези са браком, малољетништво, неред и свађу - кавгу и порески систем итд., па затим, лексика, казнена дјела, казнене одредбе и сл. Њихова функција исцрпљује се у семантичким врједностима.⁹

⁷ М. Стевановић, *Од јојпреба до мођућности нормирања речника срјско-хрвајскога књижевног језика*.- Лексикологија и лексикографија (Зборник радова). Нови Сад - Београд 1994, 176-177.

⁸ Број уз наведене примјере означава члан у *Законику*.

⁹ Др Петар Ђ. Стојановић, *Законик Владике Пејтра I и Данилов законик*. Историјско-правна студија, Цетиње 1992, 27-114.

Текстуална лексика типа: *имуће, јакосї, инаг, зачеокамиш, брав, мейех, грабе, кайишун, сїабилисмо, касїи҃, кайишан, йору҃а, судник* и сл.; њена лексичко-творбена разноврсност: *убојица, убивалице, рукосїавник, са҃гријех, хулишїел, йокраћа, уијенишїи, шїе҃гошїа, мийник, йравишїел, умах, мер҃гинаш, раздионик, близика, йокраћа, бо҃гоу҃одно, суйрошник, грабишїелсїво, йонушїи, осу҃бина, сиромаш, обрешїе*, и сл.; па затим разноврсност лексике и творбена семантика њена: *ошачина, кав҃а, мирија, кликовашїи, лишен, сок, йовраће, йреузам* и сл. У *Законику* представљају посебан језички слој, право богатство и раскошност у језичком изразу Петра I. Он је при избору лексике усмјерен према семантички јаким ријечима: *вјечном йроклейсїву, искоријенимо, зло҃а, крвник, самоволно҃а, касїи҃, йобијен, разнесен, јакосї, найасник, бешчасно, безаконик, хулишїел, зарука, йокраће, раздионик, сїабилитїи, кликује, ме҃данција, срамийи, умах, дерачина, невјерник* итд.

6. Уводни и завршни дио текста у *Законику* је архаичнији, а правопис је на моменте конзервативнији у односу, на примјер, на правопис у посланицама које је писао и на почетку 45-годишњег стваралачког рада. Главнину текста је за ово вријеме писао модернијим правописом и са мање традиционализма у стилу. Стил му је елегантнији и свечанији, реченица је доста дуга, али се по јасноћи и личном тону приближава говорном узору са нагласком атрибута у постпозицији. Он избјегава китњаст стил тако да је стил у *Законику*, за разлику од оног у *Посланицама*, жанровски условљен, одређен епистоларним карактером текста. Стил му се заснивао на фолклорном те се изражавао онако сликовито како то обично чини народ. За разлику од казивања у *Посланицама* гдје није лако продријети у семантичку вриједност многих његових ријечи, у дубоко мисаоно и суптилно исказивање садржаја, преокупација и осјећања, - у *Законику* немамо раскошност изражавања у стилским фигурама, гномама, елиптичним реченицама и у нерашчлањеним изразима, нема порука са нејасним елементима, семантички су све поруке довршене и значењски затворене.

На синтаксичко-стилском плану језик одликују дуге реченице али без замршенијих конструкција, реторички стил је без компликованих синтаксичко-лексичких слојева и тешко-прозирних обрта. Текст тече континуирано, без стилских фигура, библијскога надметања и метафора. Његова лексика, изрази, реченице и реченични спојеви у надреченичном јединству не отварају могућности за различите интерпретације и не наводе на двосмисленост, што је за овај књижевнојезички функционални стил врло битно.

7. Петар I воли да понавља поједине језичке елементе или конструкције и нијансира их са благо измијењеним синтагматским спо-

јевима: *нека ишиће судом и разлоџом* 16, *нека ишиће њо њуиу суда* 18. Синтагматско понављање мјесто композита у његову језику је увијек појачано: *једним ѓласом свиколици* 1, *сви доџоворно рекосмо* 19, *Сви једноџласно и доџоворно усџановисмо закон* У, али је каткад и привидног карактера, јер оно из члана у члан носи друкчију количину информације: *да се има судиџи и касџиџаџи* 17, *биће касџиџан од суда земаљскоџа* 21, и дио су различитих садржина, тако да иста лексема носи двије садржине: *Један друџом у ријеч улази* 22.

У већини случајева јака лексика је праћена неким детерминативом: *џроклеџи хулиџељ* 12, *вјечном џроклеџсџиву* 1, *оџиџенародњеџа крвника* 1, *злоџа и самовољноџа човјека* 2, *неџслушне или лењиве и безбрижне кулукије* 28, који не утиче на промјену значења, али његово присуство доприноси појачаној експресивности што је уосталом особина народних говора Петрова завичаја гдје је свакодневно изражавање више по навици експресивно, "разговорни језик у већој или мањој мјери гномски обојен". У семантичким групама, нарочито у изразитим синтагмама, имамо јасне односе предикативности нормалног излагања, с једне стране, и наглашавања, с друге стране.

Свечан тон подразумева се постпонирањем: *брата нашеџа* 1, *чести и поштења браџскоџа* 1, *глобу земаљску, чоека најасника, родитеља живијех* 4, с ђевојком *уџрабљеном* 12, за брва *малоџа* 14, *дијете лудо* 14, *мир и тишину сусједску* 18 - што је право стилско освјежење.

При оваквим лексичким реализацијама долази у реченици до израза истицања, а то се испољава у специфичностима реда ријечи који је, додуше, слободан и саображава се семантичком рељефу реченице, а огледа се још и: (1) чешћим наглашавањем објекта који се реализује прије глагола: *зло и безаконија чине* 17, *инаџе и џриче и кавџе џред црквом чине* 17, *касџиџ и џеџоџу навесџи* 18, (2) инверзијом у оквиру синтагме: *нека ишиће судом и разлоџом* 16, у *злочинсџиву и мрзосџи живе* 19, ... (3) и најзад инверзијом реченица.

Иако у језику и стилу Законика Петра I имамо народне ријечи, народне елементе, реминисценције, народне изразе или изразе на народни начин формулисане - ипак фолклористичко причање није увијек задовољавало. Истицањем појединих ријечи у виду психолошко-семантичног или емотивног тежишта на почетку или на крају реченице креће се ван фолклорног и народског. Тако, на примјер, глагол на крају реченице представља страни утицај: да не може мјесто кривца *џлаџиџи* 5, а инако куповица *не може биџи* 15, да се има такви хватати у суду земаљскоме *џредаваџи* 19, људи који ће по законима *судиџи* 20, да се има из суда безчаси *џроџнаџи* 24... Страни утицај представља и употреба *инфиниџива* испред глагола

моћи, морати, хијећи...: имати не може 4, убити може 5, убити могао 5, гдје је тежиште на волунтативним глаголима, те се на крају реченице истиче намјера, воља, могућност онога што је означено инфинитивом. Ни ови случајеви страног утицаја нијесу могли у Петра I доћи преко његове личне културе и знања страних језика, него у знатно су већој мјери дошли директним узимањем из дијалеката који су већ били попримили један број туђица.

8. Већина овдје наведених лексема и синтагматских скупина изискује да се посебно обраде што у овој прилици није било могуће. То је посао за посебну студију, посао за лексикологију и фразеологију. Моја је намјера била, како сам у почетку рекао, да укажем како на лексичку и фразеолошку слојевитост тако и на ширину семантичких поља која у том *Законику* има лексика.

Ако бисмо жељели говорити о граматичким и творбеним вриједностима појединих лексема са којима се први пут сретамо у *Законику*, морали бисмо констатовати да је језички инстинкт у Петра I био увијек у границама творбених могућности и норми. Тако, рецимо, ако према *издаја* имамо *издајник* или према *сїар* имамо *сїаросї*, зашто да немамо и према *їохара* - *їохарник* или према *јак* - *јакосї*. Ако нешто темељито *учврстїисмо*, зашто га и темељито не *сїабилїисмо*. Ако од *задовољїи* имамо *задовољсїво*, зашто не би могло да се јави и од *удовољїи* - *удовољсїво*... Ако можемо према *лудјїи* имати *лудосї*, зашто не можемо према *мрзјїи* имати *мрзосї*...

Дакле, писац *Законика* поштовао је творбене норме нашега језика. Он је само ширио његове творбене границе и показивао како су неисцрпне могућности у језичком грађењу.

9. Да би *Законик* приближио народу, Петар I га је писао не само обичним, апстрактно неоптерећеним језиком и нормативним стилем, већ га је дао и у облику дидактичко-моралног кодекса,¹⁰ а у правно техничком погледу народски интонираном.

У језику *Законика* укрштали су се различити слојеви лексике и фразеологије. У зависности од тематике и смисла текста који карактеришу поједине чланове *Законика*, одговарајући лексички и фразеолошки слој долази до јачег изражаја; тамо гдје се истичу казнене радње, а оне су присутне у свим члановима, онда је наглашенија лексика типа: *зло, безакоње, самовоља, сїријел, смуйња, зрабишељсїво, луйешиина, їокрађа, їохара, кавга, немир, издаја, убијсїво, їришаја, оїмица жена и гјевојака, їримање и давање миша, најасївовање* уз одговарајућу казнено правну лексику: *вјешање, сїријељање, каменовање* и лексику казnenих одред-

¹⁰ Др Петар Ђ. Стојановић, *Законик Владике Пејра I и Данилов законик. Историјско-правна ситуација*, Цетиње 1992, 26.

би: *ѵрогонсѵво из земље, смрѵа казна, ѵамница, ѵљенигба имовине* и сл. И, она је стални пратилац одговарајућих садржаја.

Народна основа језика није била довољна да истакне сву ону снагу новог, није могла задовољити богатство нових појмова, па се због тога с времена на вријеме у *Законику* јавља проширивање језичке основе, прије свега речничког слоја. Излаз је, дакле, тражен у грађењу нових ријечи по обрасцима нашег језика или позајмљивањем из других језика. Он трага за појмовним ријечима јер очито га постојећи фонд није задовољавао, нарочито када је било потребно нешто нијансирати и диференцирати. Отуда, као што смо видјели, у његову *Законику* није мали број ријетких ријечи које је и сам стварао према постојећим моделима нашега језика. Начин грађења има, дакле, чврсту логику. Ријечи се граде од познатих коријена, суфикса и префикса, уклапају се у контекстуалну околину и остварују своју функцију у језику *Законика*.

У таквом смјењивању лексичких и лексичко-фразеолошких слојева морало је доћи употребом словенизама до нарушавања граматичке чистоте народног језика. У прилог оваквом објашњењу иду вријеме у којем је писан овај *Законик* и митрополитска дужност његова аутора. Па ипак, дијалекатске језичке црте представљају основни елемент језика *Законика* и везане су за више говорних ареа Црне Горе чинећи њену битну дијалекатску специфичност.

Без обзира на то који су стварни разлози условили поменути дијалекатску разноврсност, сигурно је да се не може говорити о једном посебном дијалекатском типу као стварној бази за поменути језички материјал. Ово због тога што језичке особине *Законика* као и језик Петра I не представљају заједничко својство ниједног савременог црногорског говорног типа. Језички је, дакле, све дато у једном кохерентном систему, у једном блоку.

Бранислав Остоич

ДВА АСПЕКТА ЯЗЫКА И ДВА ЯЗЫКОВЫХ СЛОЯ
ЗАКОННИКА ЕДИНОГО ЧЕРНОГОРСКОГО И БРДСКОГО

Резюме

Рассматривая язык Законника Петра I в двух аспектах, автор данной статьи приходит к следующим выводам: во-первых, язык Законника представляет собой черногорское койне, во-вторых, существенной особенностью этого языка являются нормативные единицы литературного языка в сочетании с небольшим количеством книжных элементов.

В языке этого историко-юридического произведения на лексико-семантическом уровне выявлены два слоя выражений и их значений: первый слой составляют неизменяемые единицы языка Законника как единицы общего языка Петра I, которые вместе с неюридическими специальными названиями и значениями лежат в основе языка Законника. Другой слой составляют трансформированные элементы языка Петра I и чисто юридические выражения и значения, которые в совокупности составляют правовой слой этого документа.

Как язык права является подсистемой общего языка, так и язык Законника Петра I является подсистемой языка Петра I. Он представляет собой социлект, который не может быть вполне автономным ни на одном из языковых уровней так же, как и язык права по отношению к стандартному языку.